

УДК 504+327.56(73+47+57)

Перга Т.Ю.
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України

ЕКОЛОГІЧНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО США ТА СРСР У ПЕРІОД РОЗРЯДКИ МІЖНАРОДНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ

Проаналізовано вплив розрядки міжнародної напруженості на розвиток екологічного співробітництва між США та СРСР. Доведено, що укладанню двосторонньої угоди в екологічній сфері між двома наддержавами сприяв перехід на початку 1970-х рр. до нових принципів міжнародних відносин. Розглянуті результати впровадження спільних американсько-радянських проектів у цій царині. Зроблено висновок, що не дивлячись на згортання розрядки і припинення взаємодії з обмеження гонки озброєнь, на початку 1980-х рр. екологічна співпраця між США та СРСР продовжила успішно розвиватися.

Ключові слова: розрядка міжнародної напруженості, екологічне співробітництво, США, СРСР.

Проанализировано влияние разрядки международной напряженности на развитие экологического сотрудничества между США и СССР. Доказано, что заключению двустороннего соглашения в экологической сфере между двумя сверхдержавами способствовал переход в начале 1970-х гг. к новым принципам

международных отношений. Рассмотрены результаты внедрения совместных американо-советских проектов в этой области. Сделан вывод, что, несмотря на свертывание разрядки и прекращения взаимодействия по ограничению гонки вооружений, в начале 1980-х гг. экологическое сотрудничество между США и СССР продолжило успешно развиваться.

Ключевые слова: *разрядка международной напряженности, экологическое сотрудничество, США, СССР.*

The influence of the detente on the development of the environmental cooperation between the USA and USSR is analyzed. It is proved that the transition to the new principles of international relations in the early 1970s promoted the signing of bilateral agreement on the environmental field between the two superpowers. The results of implementation of the joint American-Soviet projects into this area were investigated. It is concluded that despite the failure of detente and cooperation in the restrictions of arms race in the early 1980s the environmental cooperation between the USA and USSR continued to develop successfully.

Keywords: *detente, environmental cooperation, the USA, USSR.*

Біполярна система міжнародних відносин, що склалася після Другої світової війни, обумовила особливості співробітництва СРСР із західними країнами та США в екологічній сфері. Прагнучи продемонструвати світу переваги соціалістичного ладу, Радянський Союз заперечував існування екологічних проблем на своїх теренах, пов'язуючи їх з капіталістичним шляхом розвитку. Це гальмувало його залучення до співпраці з країнами світу, які вже в 1960-ті рр. розпочали обговорення окремих аспектів протидії забрудненню довкілля. Розрядка міжнародної напруженості, що розпочалась у 1970-ті рр., сприяла переходу від конфронтації країн Сходу і Заходу до співробітництва і намагань виробити такі «правила гри», які б не дозволили уникнути нових політичних криз на кшталт Карибської, що призведе до ядерної війни. Новий підхід до міжнародної безпеки сприяв розвитку співробітництва СРСР з країнами капіталістичного табору в царині захисту довкілля. Яскравим прикладом цього є підписання двосторонньої угоди зі Сполученими Штатами Америки, яка стала одним із важливих кроків у зменшенні міжнародної напруженості між двома суперниками.

Відносини СРСР із західними країнами у період холодної війни та розрядки міжнародної напруженості є предметом наукового аналізу широкого кола іноземних дослідників, які досліджують проблеми безпеки. Екологічне співробітництво країн соціалістичного та капіталістичного табору здебільшого розглядається ними в контексті розвитку комунікації між Сходом і Заходом, СРСР та США, СРСР та європейськими країнами, підґрунтя для якого створила розрядка (Н.А. Робінсон, А. Кіршоф, Дж.Р. МакНейл, К.Р. Ангер, Р.А. Фолк, Г. Холдер, М. Калгор).

Вітчизняні вчені зосереджують увагу передусім на проблемах холодної війни, гонки озброєнь, роззброєння, відносинах США-СРСР у військовій сфері, які розглядаються в рамках досліджень системи міжнародної безпеки в умовах біполярного світу (Ю.Г. Бадах О.Г. Овчаренко, А.В. Тумашов, О.І. Сич, А.В. Мінаєв та ін.).

Нарешті після здобуття Україною незалежності акцент було зроблено на дослідженні негативних наслідків перебування нашої країни у складі імперії; історія Радянського Союзу значною мірою відійшла на другий план. Тому вплив розрядки міжнародної напруженості на екологічне співробітництво СРСР та США залишається недостатньо вивченою темою. Заповнення цієї прогалини дозволить розкрити значення цього етапу міжнародних відносин не лише для ослаблення воєнного протистояння між наддержавами, а й для розвитку конструктивних відносин у неполітичній сфері.

У другій половині 1960-х рр. обидва світові лідери та суперники – СРСР і США – прагнули зберегти своє переважання в біполярній системі міжнародних відносин, однак сформоване співвідношення сил унеможливило перемогу однієї зі сторін у збройному конфлікті. Сполучені Штати прагнули зберегти роль головного стабілізуючого чинника в системі міжнародних відносин незважаючи на зменшення своїх військових зобов'язань. При цьому американське керівництво розраховувало використати розрядку у відносинах з СРСР для знаходження гідного виходу з в'єтнамської війни і вирішення інших регіональних проблем на прийнятних для Вашингтону умовах. Прагнучи

зберегти за собою лідерство у налагодженні співпраці з Москвою, США одночасно розраховували досягти «розм'якшення» соціалістичної співдружності та ослаблення солідарності соціалістичних країн з Радянським Союзом, а також поступової лібералізації їх внутрішніх порядків. Радянське керівництво домогалося встановлення справжнього стратегічного паритету військових потенціалів і його визнання з боку Сполучених Штатів Америки. Ці чинники обумовили взаємне прагнення країн створити політичний механізм «взаємного стримування», наслідком чого і стала політика розрядки міжнародної напруженості, яка тривала протягом 1970-х рр. У цей період сформувався новий тип міжнародних відносин, що характеризується прагненням врегулювати конфлікти мирним шляхом та нормалізувати таким чином відносини між обома країнами з метою обмежити гонку озброєнь.

Початок цього процесу заклав прийнятий у 1963 р. Договір про заборону випробування ядерної зброї в атмосфері, в космічному просторі й під водою. У липні 1968 р. був відкритий до підписання договір про нерозповсюдження ядерної зброї, який вступив у силу в 1970 р. [1, с. 42].

У 1971 р. між США та СРСР почалися активні дипломатичні консультації з питань обмеження стратегічних озброєнь та врегулювання регіональних конфліктів. У травні 1972 р. відбувся історичний візит американського президента Р. Ніксона в СРСР, в результаті якого було укладено «Договір про обмеження систем протиракетної оборони (ПРО)» і «Тимчасову угоду про деякі заходи в галузі обмеження стратегічних наступальних озброєнь (ОСО-1)». Відповідно до першого з них, СРСР і США взяли на себе зобов'язання не розгортати такі системи, які забезпечували б захист усієї території країни від ракетного нападу. Договір ОСВ-1 передбачав відмову СРСР і США протягом п'яти років нарощувати число носіїв ядерних зарядів, що призупинило кількісне зростання ядерних озброєнь [2, с. 31].

Ці угоди мали велике значення для розвитку радянсько-американського співробітництва в гуманітарній сфері, включаючи захист навколишнього середовища. Під час московських переговорів 1972 р. була підписана політична

декларація «Основи взаємовідносин між СРСР і США», у якій проголошувалося, що відмінності в ідеології і соціальних системах не повинні стати перешкодою для мирного співіснування капіталістичних і соціалістичних країн. Обидві сторони визнавали принцип рівної безпеки, брали на себе зобов'язання робити все можливе для запобігання військової конфронтації і виникнення ядерної війни, заявляли про свою готовність врегулювати розбіжності мирними засобами з урахуванням інтересів обох сторін, розвивати двосторонні зв'язки в галузі економіки, науки, техніки і культури [3, с. 84]. Ці нові принципи співпраці двох наддержав вилилось у підписання двосторонніх угод у сфері науки, торгівлі, технічного обміну, освіти та навколишнього середовища.

Однак потрібно наголосити, що передумови для розвитку радянсько-американської співпраці у сфері довкілля почали складатися ще наприкінці 1960-х рр. у процесі підготовки держав до Конференції Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища, яка мала відбутися в Стокгольмі в 1972 р. І хоча СРСР не підтримував ідею створення в рамках ООН всесвітньої наддержавної організації з охорони природи і управління природними ресурсами світу (мається на увазі ЮНЕП, яку було сформовано згідно до рішень Стокгольмської конференції), натомість він просував ідею посилення координації діяльності в цій області численних міжнародних організацій і органів шляхом укладення між ними угод про співробітництво і скликання періодичних конференцій ООН, як це практикує ЮНКТАД. Відповідно він був зацікавлений в укладанні низки багатосторонніх міжнародних угод з охорони природи, які планувалось прийняти на цій конференції, і шукав союзників для підтримки своєї позиції.

Особливої актуальності для СРСР набуло питання про використання супутникової техніки для обліку та аналізу стану природних та інших ресурсів. Сполучені Штати Америки запропонували країні об'єднати зусилля по застосуванню цієї техніки для обліку природних ресурсів третіх країн.

Крім того, у ході підготовки до конференції стало зрозуміло, що США внесуть пропозицію про створення міжнародних біосферних станцій і будуть запрошувати фахівців з різних країн для ознайомлення з методикою вивчення

ресурсів біосфери, що поставило питання про створення таких осередків у СРСР та розробки позиції щодо розвитку міжнародних відносин у цій галузі [4].

Певну роль у зближенні двох держав зіграло і погіршення екологічної ситуації: у США загострилась проблема забруднення району Великих озер, у СРСР почали говорити про незадовільний стан екології озера Байкал.

Оскільки охорона навколишнього середовища стала новим пунктом порядку денного зовнішньої політики обох країн, наприкінці 1960-х рр. розпочалося співробітництво недержавної організації Асоціація ООН-США (UNA-USA) з Асоціацією ООН-СРСР (UNA-USSR). Протягом 1970-1971 рр. вони провели низку неформальних дискусій з питань екологічного права та наукових досягнень у царині захисту довкілля. Наприклад, Д.Д. Костл, який спочатку обіймав посаду Комісара із забруднення повітря Коннектикуту, а пізніше – співголови Об'єднаного Комітету Агентства з охорони навколишнього середовища США, підготував документ по моделюванню та боротьбі з викидами і забрудненню повітря; професор Н.А. Робінсон (на той час член Консультативного комітету з правових питань Ради за якістю навколишнього середовища і член асоціації ООН-США) – аналітичну доповідь з екологічного права.

Головною метою цих обговорень було вивчення питань, які можна віднести до групи екологічних і пошук механізмів, що сприятимуть вирішенню екологічних проблем. Як зазначає Н.А. Робінсон, ці дискусії не мали на меті вироблення якихось документів або заходів, вони скоріше були основою для підготовки участі обох країн у Стокгольмській конференції [5]. Однак у зв'язку з відмовою СРСР взяти в ній участь внаслідок бойкоту цього заходу соціалістичними країнами, напрацьовані матеріали стали основою для офіційного співробітництва між США та СРСР, що розпочалось з підписання двосторонньої радянсько-американської угоди.

Угода про співробітництво у сфері захисту довкілля між СРСР і США була підписана 23 травня 1972 р. і складалася з преамбули і 6 статей. У преамбулі країни, беручи до уваги взаємний інтерес до захисту довкілля, засвідчили своє

бажання полегшити і зробити більш тісним довгострокове співробітництво між організаціями, що працюють у цій галузі. Взаємне прагнення до укладання цієї угоди було обумовлене взаємним великим значенням, яке влада обох країн надавала проблемі охорони навколишнього середовища. Воно базувалось на припущенні, що технології можуть управлятися і контролювати небажані наслідки людської діяльності і поліпшувати взаємозв'язок між людиною і природою; переконанні, що взаємне співробітництво буде вигідним кожній країні, не дивлячись на відмінні соціальні та економічні системи, а також визнанні того, що економічний і соціальний розвиток задля блага майбутніх поколінь вимагає захисту і покращення середовища проживання людини «вже сьогодні».

Угода охопила 11 напрямів співробітництва, що відображали важливі на той час для обох країн екологічні проблеми. Йдеться про забруднення повітряного та водного шарів планети, забруднення обумовлене сільськогосподарською діяльністю людини, пошуки засобів покращення довкілля в населених пунктах, збереження природи шляхом організації заповідників, протидію забрудненню морів, передбачення біологічних та генетичних наслідків екологічного забруднення, вивчення впливу екологічних змін на клімат, передбачення землетрусів, вивчення арктичних та субарктичних екосистем, нарешті законодавчі та адміністративні заходи у покращенні якості довкілля.

В угоді визначались такі механізми співпраці, як наради вчених та експертів, обмін інформацією, даними та передовими технологіями, спільні проекти в області фундаментальних і прикладних наук, проведення семінарів з професійної освіти та реалізація освітніх програм, публікація матеріалів та ін. Передбачалось і заохочення залучення до захисту екології приватного сектору [6]. У продовженій у 1977 р. угоді вже існуючі доповнювались новими заходами захисту довкілля: порівняння методів математичного моделювання у менеджменті якості води, обмін корисними комахами для контролю за пестицидами, що використовуються в сільському господарстві, обмін і показ досягнень і техніки у сфері захисту і відновлення історичних будівель і пейзажів,

підготовка та ратифікація двосторонньої Конвенції з консервації мігруючих птахів, польові та комп'ютерні дослідження з метою передбачення землетрусів у Каліфорнії та Центральній Азії [7].

Для виконання угоди був створений спеціальний Об'єднаний комітет, що збирався щорічно, під головуванням Адміністратора навколишнього середовища Агентства з охорони навколишнього середовища США (EPA) і голови Гідрометслужби СРСР. У 1988 р. партнером угоди з радянської сторони став Державний комітет з охорони природи СРСР, створений у 1988 р.

Не дивлячись на охолодження відносин СРСР та США наприкінці 1970-х рр. і повернення до політики холодної війни після вводу радянських військ до Афганістану, двостороння угода з охорони навколишнього середовища продовжувала діяти і користувалась широкою підтримкою в урядових та наукових колах обох країн. Як вже зазначалось, у 1977 р. вона була продовжена і діяла фактично до останніх років існування Радянського Союзу, хоча фінансування її на державному рівні було незначним.

Які ж наслідки ця угода мала для розвитку екологічної політики в США та СРСР? Перш за все, зросла зацікавленість обох держав у вивченні методів боротьби з забрудненням і захисту природних ресурсів.

Була привернена увага до збереження спільних природних ресурсів, зокрема мігруючих птахів: відбулись переговори щодо прийняття радянсько-американської конвенції про перелітних птахів, яка була ратифікована обома країнами у 1978 р. Розпочалась програма обміну деякими рідкісними видами ссавців між зоопарками; були спільно розроблені методи управління якістю води, які Радянський Союз використав для моніторингу кількох річкових басейнів на своїй території. Проводились і спільні наукові дослідження водних токсинів та поведінки пестицидів у воді та ґрунті, що дозволило EPA розробити критерії якості води для аміаку та низку стандартів у рамках Закону про використання пестицидів, фунгіцидів і роденцидів у сільському господарстві.

Радянські дослідницькі судна почали використовуватися в якості дослідницьких майданчиків для вивчення популяцій морських ссавців біля

берегів Аляски та слідів газів в атмосфері в центральній частині Тихого океану і в районі Берингового моря. Розпочалась співпраця у ліквідації забруднення Берингової протоки та очищення морської поверхні в результаті витікання нафти через аварії під час транспортування та видобутку.

Не менш корисним був обмін інформацією щодо передбачення землетрусів, моніторингу і технологій для боротьби із забрудненням повітря, збору зразків флори і фауни, адже внаслідок довготривалої конфронтації держав ця інформація не була доступна науковцям обох країн.

У Радянському Союзі активізувалися заходи з охорони природи, які здійснювалися мережею союзних товариств з охорони природи. У 1977 р. впливове американське природоохоронне товариство «Сієрра клуб» уклало угоду про співпрацю з Товариством охорони природи СРСР, що призвело до обміну делегаціями і ознайомлення з роботою колег; радянські спеціалісти змогли також вивчити діяльність по охороні національних парків США. Досвід роботи з фахівцями з іншої країни, порівняльний аналіз методів роботи та підходів сприяв появі нових цікавих ідей, які не лише розширили знання, а і сприяли становленню нових наукових напрямів. Це не лише збагатило наукові здобутки двох країн, а і сприяло впровадженню нових підходів до розвитку екологічної політики на міжнародному рівні.

На наш погляд, радянсько-американське співробітництво сприяло певній деідеологізації політики охорони природи в СРСР. Воно продемонструвало, що екологічні проблеми піддаються науковому і практичному розв'язанню, тому співробітництво країн незалежно від їхньої соціальної, політичної, або економічної організації є корисним для Радянського Союзу.

Наголосимо, що однією з головних екологічних проблем, які у цей час почали турбувати не лише США, а і Радянський Союз, було забруднення повітря. На противагу Сполученим Штатам Америки, які в 1972 р. прийняли Закон про чисте повітря, в СРСР ця проблема на законодавчому рівні не розглядалася. Але співробітництво з США певним чином сприяло розвитку в Радянському Союзі технологій очистки повітря та моніторингу забруднення, а у

1980 р. в країні був прийнятий Закон СРСР про охорону повітря. З 1970-х рр. боротьба із забрудненням повітря поступово почала перетворюватися на один з найбільш важливих напрямів екологічної політики не лише на рівні союзу, а й у республіках СРСР.

Також угода з навколишнього середовища посилила радянсько-американську комунікацію та координацію під час низки багатосторонніх екологічних форумів, що проводились Економічною комісією ООН для Європи (у процесі обговорення Конвенції про транскордонне забруднення повітря на великі відстані), Міжнародною морською організацією (у рамках Комітету з охорони морського середовища), а також ЮНЕП (під час узгодження Конвенції про охорону озонового шару).

У 1984 р. Інститут Кеннана, що зробив аудит ефективності цієї угоди, прийшов до висновку, що у співробітництві у рамках цієї угоди взяли участь посадові особи США, конгресмени, високопосадовці, групи суспільного інтересу та правознавці, що спонукало Радянський Союз включити до спільних проєктів (на цей момент їх кількість становила 41) рівноцінних партнерів [5]. Отже, двостороння екологічна угода між США та СРСР стала сприятливим середовищем для широких комунікацій між країнами, що були розділені залізною завісою. У 1985 р. на зустрічі в Женеві президент США Р. Рейган та Генеральний секретар ЦК КПРС М. Горбачов високо оцінили роботу в цьому напрямі та заявили у спільному комюніке про необхідність поглиблення відносин між двома країнами.

Історичне значення цієї двосторонньої екологічної угоди полягає не лише в тому, що США та СРСР підтвердили необхідність співробітництва у вирішенні екологічних проблем, але і в тому, що значний прогрес був досягнутий у напрямку прийняття довготривалих рішень. На противагу співпраці щодо обмеження гонки озброєнь, яка внаслідок значної політизації після закінчення розрядки міжнародної напруженості майже повністю припинилась, відносини в екологічній сфері продовжили розвиватися. Фактично охорона навколишнього середовища залишилась у 1980-х рр. єдиним напрямком взаємодії СРСР та

США, що будувались на принципах розрядки: мирного співіснування, взаємних поступок і співробітництва. Конструктивність цього підходу призвела до того, що радянсько-американська екологічна угода була взята за взірець під час укладання схожого документу між США та Польщею у 1987 р. У сучасному багатополлярному світі така модель відносин може слугувати успішному двосторонньому співробітництву держав, що вважають себе суперниками. До цього спонукають виклики глобального розвитку, зокрема екологічний, загрожують безпеці усього людства й актуалізують пошук компромісів і механізмів спільних дій держав незалежно від їх політичного чи воєнного курсу.

Список використаних джерел і літератури:

1. Пірожкова Ю. Біля витоків американо–радянської розрядки: погляд Генрі Кіссінджера на позицію та інтереси Вашингтона / Ю. Пірожкова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2006. – Вип.82–84. – С.41-48.
2. Дашкевич А. Принципові засади зовнішньополітичної стратегії США: від Трумена до Рейгана / А. Дашкевич. – К.: Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України, 1996. – 73 с.
3. Дульян А. Г. Советско–американские отношения. Годы разрядки. 1969–1972 гг. Рассекреченные архивные материалы / А.Г. Дульян // Новая и новейшая история. – 2008. – №2. – С.82–89
4. Из докладной записки Центральной лаборатории охраны природы Министерства сельского хозяйства СССР в ЦК КПСС о подготовке к конференции ООН по проблемам окружающей среды. Документ №149. Фонд Александра Яковлева, РГАЭ, Ф.544, Оп.1, Д.278, с.1-9 [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1021037>
5. Robinson N.A. The U.S. – U.S.S.R. Agreement to Protect the Environment: 15 Years of Cooperation [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://digitalcommons.pace.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1383&context=lawfaculty>
6. U.S. – U.S.S.R. Agreement on Environmental Protection, International Legal Materials, Vol. 11, No. 4 (JULY 1972), pp. 761-765 [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://www.jstor.org/stable/20690945?seq=1#page_scan_tab_contents
7. Cooperation on Environmental protection [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://www.epa.gov/sites/production/files/2014-04/documents/russia-envagreement-1972.pdf>